

Безпечна школа

БУЛІНГ І МОБІНГ: РЕАЛІЇ І ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ

Освітня реформа актуалізує проблему гуманізації відносин у шкільному середовищі, зокрема у системі «вчитель – учень – учень», та міжособистісної взаємодії школярів підліткового віку поза ним. Особливої уваги потребує профілактика жорстокості й насилля, які від початку 90-х років XX ст. і дотепер набули ознак тенденції і поширюються навіть у мережних системах інформаційного суспільства. Такі факти у шкільному та підлітковому середовищі називають булінгом. Кількість його жертв щорічно зростає, а вияви жорстокості й насилля набувають все нових форм. У постраждалих дітей вони можуть спричинити розвиток комплексів, появу соматичних захворювань, розлади психічного здоров'я, вітацію за батьківського дому (синдром бродяжництва), втягнення до кримінальних груп, прояви девіантної і кримінальної поведінки, доведення до самогубства, суїцид.

Проблема вийшла за межі взаємин міжособистісного рівня і локального характеру та набула значного соціального резонансу. Масштаби поширення і загрози, пов'язані із наслідками для здоров'я жертв булінгу, посилюють потребу його профілактики. Але визначення адекватних шляхів профілактики завжди обумовлене чітким розумінням сутності явища. Така онтологія відображається у змісті поняття та його інтерпретації. Звернемось до її аналізу.

Дослідники розкривають булінг здебільшого як: соціально-психологічне явище: деструктивну взаємодію; підтип агресії, який може приймати різні форми вияву (фізичні, словесні); усвідомлене насилля над слабшими, нездатними себе захистити. Ми ж класифікуємо це явище як соціально-педагогічне, детерміноване об'єктивними (особливостями розвитку соціокультурної ситуації) і суб'єктивними факторами (особистісними характеристиками тих, хто вчиняє насилство і тих, хто стає його жертвами), та розкриваємо у двох основних видах прояву: булінгу і мобінгу. Їх ототожнення на понятійному рівні, яке спостерігається у сучасній публіцистиці та науковому дискурсі, призводить і спрощення змісту та специфіки вияву.

Принципово сутнісна різниця полягає у кількісному складі суб'єкта терору: мобінг вчиняється групою («мобінг» утворене від англійського слова «mob» – «гатова»), булінг (bully – залякування) – одноособно (його також визначають як вертикальний мобінг). Спільною та основною класифікаційною ознакою мобінгу і булінгу визнається систематичність їх вчинення.

Різновидами мобінгу і булінгу є кей-зінг, кібербулінг та кібербулінг. Кей-зінг (англ. hazing) – ритуальні насильницькі обряди посвяти у члени певної групи з метою підтримки в ній визначеної ієрархії. Його практикують у закритих інституціях (інтернатних закладах, туртожничках), окремих малих групах і субкультурах.

Кібербулінг і кібербулінг здійснюються з метою потроє, залякування, припинення, насмішки, маніпуляції посередни-

цтвом сучасних засобів комунікації (мережних систем, мобільних телефонів) шляхом поширення про жертву компрометуючої інформації та її недоброзичливого публічного обговорення.

Нерозуміння принципової різниці сутнісних характеристик мобінгу та булінгу спричиняє отримання про них недостовірних даних. На кшталт дослідження, проведеного в Україні для UNICEF у лютому 2017 р. серед дітей 11–17 років, згідно з яким з булінгом зіткнулися близько 80% школярів. Очевидно, що тут не врахована така принципова характеристика, як систематичність. Нас тривожить така некоректність і той імідж України, який вона формує. За нашими дослідницькими даними, жертвами і мобінгу, і булінгу в кожному класі є не більше 3–4 учнів. Але це не знижує тривожності щодо розвитку явища.

Спостереження переконують, що жертвами мобінгу і булінгу стають як аутсайтери колективів, так і найбільш яскраві, сильні особистості. І в першому, і в другому прикладі є велика небезпека як для самої групи чи її члена – жертви мобінгу, так і тієї інституції, де трапляється явище – воно порушує баланс сил і гармонійний мікроклімат. Співучасниками мобінгу і булінгу завжди виступають три сторони: переслідувач(і), жертва і спостерігачі. Такою є соціальна структура явища.

Основними механізмами розвитку мобінгу і булінгу є, як правило, задрощі та конкуренція, страх, неприйняття інакшості, бажання підкорити когось власній волі (самоствердитися у ролі сильного і авторитетного), витіснити когось із групи (колективу), принизити. Основні засоби – штучно створені інтриги, пліткування, донесення до значущих осіб у групі неправдивої і спеціально викривленої інформації, поширення безпідставних чуток, систематична публічна критика і осмікування (з будь-яких причин), маніпулювання і залякування, необ'єктивне низька або негативна оцінка виконаної роботи, ігнорування, умисне невизнання, замовчування досягнень чи успіхів – натомість акцентування на якихось невдачах, навіть якщо вони є незначними, систематичне нав'язування своїх поглядів та способу життя, перенавантаження різними завданнями і видами робіт, блокування ініціатив, налаштування групи проти когось із її членів, сексуальні домагання, соціальна ізоляція тощо.

Втягування дитини у роль жертви відбувається шляхом провокації. Типовою характеристикою булерів є те, що вони періодично можуть змінювати об'єкти булерства – однак у них завжди актуально залишається потреба мати жертву, а тому у цій ролі періодично бувають різні члени групи. Скритими причинами такої поведінки може бути непевнечність або інші комплекси. Характерною їхньою рисою є самозахоханість. Також показове патологічне небажання вважати чи визнавати свою поведінку деструктивною. На глибоке переконання булера (який себе таким ніколи не визнає), проблема не в ньому самому, а у поведін-

ці його жертви. Його вмлі маніпулювання, хитрощі, неправдивість призводять до того, що жертва з часом починає сумніватися у власних силах, знаннях і здібностях, що робить її безсилою у такому протистоянні.

Ініціаторами цькування також можуть бути діти, які: мають потребу бути у центрі уваги; не визнають компромісів; мріють бути лідерами у навчальній групі; впевнені у своїй перевазі над жертвою або ж хочуть за її рахунок самоствердитися; мають слабкий рівень самоконтролю; інтуїтивно відчують, що однокласники не зможуть чинити опір.

«Спільниками» булерів, найчастіше, стають ті, хто: піддаються впливу сильніших; шінують дружбу з лідером, а самі бояться бути на місці жертви; не бажать виділятися з-поміж однокласників; безініціативні; сприймають цькування як розвагу; мають жорстоких батьків; виховуються у неблагополучних сім'ях і самі були жертвами домашнього насилля; озлоблені.

У навчальному закладі найчастіше вчиняється мобінг – в актах насилля бере участь група учнів, здебільшого підліткового віку. Жорстокість і насилля підсилюється груповими ефектами, зокрема: синергією, згуртування, співпричетності, послаблення відчуття власної відповідальності за свої дії («Там був не тільки я»).

Профілактика мобінгу і булінгу потребує дотримання норм чинного законодавства і таких основних принципів: системності; комплексності; партнерства школи, сім'ї, інших інституцій громади; компетентності; персональної відповідальності дорослого (батьків, учителів); індивідуального підходу до кожного випадку булінгу; зміщення акценту з покарання булерів на їхню реабілітацію.

У запобіганні та протидії насиллю у навчальному закладі особлива роль відводиться організації ефективної роботи класного керівництва, соціального педагога та практичного психолога, налагодженню стосунків між педагогами і школярами та між школярами. Профілактична робота складається з діагностики (спостереження, анкетування, опитування, пряме або опосередковане збору відповідної інформації щодо про-

явів булінгу у шкільному колективі), цілеспрямованих заходів (налагодження системи виховної роботи зі школярами з використанням інтерактивних форм роботи та застосування методів арт-терапії для зняття агресії і реабілітації жертв булінгу; обговорення проблеми булінгу у класах, на загальношкільних і батьківських зборах; запровадження медіації; навчання шкільного персоналу стратегіям профілактики цькування і втручання при виникненні насилства серед дітей); моніторингу ситуації.

В Україні проблемою булерства активно опікується Уповноважений Президентом України з прав дитини (омбудсмен), Український інститут дослідження екстремізму та Інформаційне агентство «Глаком» за підтримки Уповноваженого президента України з прав дитини презентували спеціальний проєкт з протидії булінгу в школі «Стоп шкільний терор» («Безпечна школа»). Працює Національна дитяча лінія довіри (за коротким номером 116-111).

У 2017 р. створено Управління ювенальної превенції, що є результатом виконання «Пекінських правил», ухвалених Генасамблеєю ООН, де чітко вказано, що в правоохоронній системі мають бути «дитячі» поліцейські, які добре володіють законодавством, пройшли відповідну підготовку та працюють із дітьми, які вчинили правопорушення або стали свідками, жертвами злочину. В навчальних закладах реалізується проєкт «Школа і поліція». У 2018 р. у Верховній Раді України зареєстровано законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» (на жаль, він не враховує понятійну різницю булінгу і мобінгу – так могла би бути передбачена диференціація відповідальності, яка за діючим чинним законодавством завжди є більшою, якщо злочин вчиняється групою). Згідно із законопроектом передбачено штрафи за булінг. У рамках закону до відповідальності можуть бути притягнені діти, їхні батьки, вчителі та директор школи.

Тетяна АЛЕКСЄЄНКО,
завідувач лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН України

СПІВЧУТТЯ

Ректорат, профком, професорсько-викладацький склад та студентський колектив Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини глибоко сумують з приводу смерті доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена НАПН України Володимира Григоровича КУЗЯ і висловлюють щирі співчуття його рідним у зв'язку із важкою і непоправною втратою.

СПІВЧУТТЯ

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Язюна НАПН України сумує з приводу смерті відомого українського вченого, доктора філософських наук, професора В'ячеслава Олександровича Кудіна. Пішла з життя людина, внесок якої у розвиток національної освіти неможливо переоцінити. Його високопрофесійна багаторічна творча діяльність, талант і людські якості завжди служили на благо людей. Науково-педагогічний шлях ученого – приклад відданості та гідності, вчительської мудрості, високої духовності й інтелігентності. Світлі спогади про чудову людину, яка чесно і високодостойно прожила своє життя, залишивши по собі добрі справи, завжди залишаться в наших серцях. Схилившись у скорботі та поділяючи біль втрати, висловлюємо глибоке співчуття родині та близьким покійного. Вічна пам'ять...